

Kamil PECELA

Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy

kamil.pecela@gmail.com

ALEKSANDRAS ŠTROMAS (1931-1999)

Aleksandras Štromas – znany także jako Alexander Shtromas – urodził się 4 kwietnia 1931 roku w Kownie, w żydowskiej rodzinie urzędnika Jurgisa Štromasa i jego żony Eugeniji. Jego ojciec zginął w 1941 roku w przeprowadzonym przez nazistów pogromie Żydów kowieńskich na terenie garażów spółki Lietūkis. Wraz z matką i siostrą (pierwsza zginęła później w obozie w Sztutowie, druga przedostała się do Anglii) trafił do kowieńskiego getta. Zbiegł stamtąd w 1943 roku. Zaopiekowała się nim rodzina Mariji i Antanasa Macenavičiusów. Potem Štromas stał się podopiecznym Antanasa Sniečkusa (1903-1974) – pierwszego sekretarza KC Komunistycznej Partii Litwy, ten bowiem znał jego ojca. Po ukończeniu szkoły średniej w Kownie (w 1948 roku) studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wileńskiego. W 1952 roku ukończył studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego. Pracował jako adwokat i naukowiec w Wilnie, Iwanowie i Moskwie. W 1964 roku obronił doktorat w moskiewskim Instytucie Nauk Prawnych na temat teorii prawnej nazistowskich Niemiec. W Wilnie założył naukową placówkę kryminologiczną – Instytut Naukowo-Badawczy Ekspertyz Sądowych. Po śmierci Stalina i sławnym procesie lekarzy kremlowskich nastąpił przełom w jego światopoglądzie, w wyniku którego zaczął stopniowo odchodzić od marksizmu. Brał czynny udział w opozycji antysowieckiej i ruchu dysydenckim. Współuczestniczył w wydawaniu podziemnej prasy antyradzieckiej – samizdatu – i publikował w niej (pseudonim Foma Znakow). Zaprzyjaźnił się z czołowymi rosyjskimi dysydentami – Grigorijem Pomierancem (1918-2013), Leonidem Piskim (1906-1981), Aleksandrem Ginzburgiem (1936-2002), Andriejem Sacharowem (1921-1989) czy Władimirem Bukowskim (1942-2019). Współpracował z najważniejszymi opozycjonistami litewskimi – Tomaszem Venclovą, Juozasem Tumelisem czy Pranasem Morkusem. Łączyła go bliska znajomość z Leszkiem Kołakowskim, czego efektem jest obfita korespondencja myślicieli. Znał też Czesława Miłosza. Ze względu na częste konflikty z władzami dostał „pozwolenie” na opuszczenie Związku Sowieckiego i w 1973 roku wyjechał do Anglii. W latach 1974-1977 pracował na Uniwersytecie w Bradford, a w latach 1978-1989 na Uniwersytecie w Salford. W 1983 roku zdobył tam stopień docenta. W 1989 roku

przeniósł się do USA, gdzie pracował w Hillsdale College. Jako profesor wizytujący pracował także na Uniwersytecie w Chicago, w Boston College i w Hoover Institute. Prowadził kursy politologiczne i sowietologiczne, wykładał też historię prawa ZSRR. Był cenionym sowietologiem, choć nikt nie brał na poważnie jego prorocत्व o rychłym upadku ZSRR (które okazały się słuszne). Uczestniczył w działalności litewskiej emigracji. Jako litewski patriota i członek litewskiego ugrupowania emigracyjnego Santa-ra-Šviesa był zwolennikiem podtrzymywania więzi z radziecką Litwą i podejmowania prób oddziaływania na nią od wewnątrz. Na emigracji poznał Valdasa Adamkusa, stał się jego doradcą i jako taki miał wpływ na jego wybór na prezydenta Republiki Litewskiej. Silnie oddziałał także na myśl filozofa litewskiego Leonidasa Donskisa (1962-2016). Zmarł 12 czerwca 1999 roku w USA. Pochowano go na cmentarzu w Kownie, gdzie w 2003 roku odsłonięto pomnik ku jego pamięci autorstwa Vladasa Vildžiūnasa.

Aleksandras Štomas nie należał do żadnej partii i nie był zwolennikiem żadnego określonego ruchu politycznego. Jego myśl wymyka się kategoryzacji i uproszczeniom, łącząc w sobie elementy liberalne, konserwatywne, religijne czy echa młodzieżowych sympatii socjalistycznych. Nie uznawał prawd jedynych i ostatecznych i nie wierzył w historyczny determinizm. Jego krytyczny umysł sprzeciwiał się wszelkim odruchom „totalnym”, których nieuniknioną konsekwencją jest ograniczenie wolności. Etyczny wymiar jego tekstów jest widoczny, chociaż i tutaj unikał absolutyzmu, zawsze realizując sokratejski model rozmowy. Pozostał w tym wszystkim litewskim patriotą, oddanym historii, kulturze i językowi swojej ojczyzny. Nie przeszkadzało mu to piętnować wady i słabości Litwy – np. rusofobię, antypolonizm czy antysemityzm (wytykając jednak – gdy pokazywała się potrzeba – antylituanizm swoich oponentów). Jego marzeniem była wolna, demokratyczna, należąca do świata Zachodu Litwa. Naoczny świadek wszystkich przełomowych wydarzeń i zmian XX wieku, zdążył zobaczyć, jak to jego marzenie się zrealizowało.

Jako wybitny historyk prawa, socjolog, sowietolog i myśliciel polityczny Štomas znany jest z szeregu tekstów w wielu językach, z których najważniejsze powstały na Zachodzie w języku angielskim. Istnieje jednak spora część jego spuścizny zapisana w języku litewskim. Głównie były to artykuły i wywiady ogłaszane w litewskiej prasie emigracyjnej i (po 1989 roku) krajowej. Pod koniec życia Štomas wraz z Liūtasem Mockūnasem (1934-2007) – litewskim działaczem emigracyjnym, dziennikarzem i publicystą – pracował nad zebraniem i publikacją tych tekstów, czego efektem jest pośmiertne dzieło *Laisvės horizontai* (Horyzonty wolności) z 2001 roku, obejmujące litewskie prace Štomasa z lat 1974-1998. Obok tekstów politologicznych i sowietologicznych, spora część książki poświęcona jest tematyce litewskiej – historii Litwy, jej polityce i kulturze tuż przed, w trakcie i zaraz po upadku Związku Radzieckiego, jej miejscu, roli, celach i przyszłości, ale także wadach, obowiązkach i problemach w przekształcającym się świecie. W tym sensie pozycja ta jest wyjątkowa w bibliografii autora, ale stanowi także podsumowanie jego myśli i doskonały przewodnik lub wprowadzenie do niej. Bliższa publicystyce niż twórczości naukowej, jest przystępna, napisana żywym, pełnym temperamentu stylem, wolnym od pretensjonalności. Przy tym Štomas zachował jednak swoje analityczne zdolności i zdrowy dystans. Z tych m.in. względów

postanowiłem przetłumaczyć tę książkę. Mój pomysł odnalazł zrozumienie wydawcy (Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, które wydało wcześniej teksty Leonidasa Donskisa), a także zyskał wsparcie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Tekst *Poezja i politeja*, opublikowany pierwotnie w czasopiśmie „Krantai” w 1990 roku, jest zapowiedzią publikacji książki *Horyzonty wolności* Aleksandra Štromasa.

Dr Kamil PECELA – poeta, literaturoznawca, autor dysertacji doktorskiej o twórczości Rapolasa Mackonisa na tle literatury międzywojennego Wilna, którą wyróżniono III Nagrodą im. Juliusza Bardacha, nagradzany tłumacz z języka litewskiego.